

Hytaýdaky protestler Günbatar üçin nämäni aňladýar?

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 25 января, 2025

Hytaýdaky protestler Günbatar üçin nämäni aňladýar? HYTAÝDAKY PROTESTLER GÜNBATAR ÜÇIN NÄMÄNI AŇLADÝAR?

Munuň özi 1989-njy ýyldaky Týananmen protestlerinden bäri ýurdy sarsdyran iň uly we iň guramaçylykly çaýkanşyk.

Galapyn kowid karantinlerini nyşana alan protest demonstrasiýalary tomusdan bäri yzygidersiz bolup duranam bolsa, mundan beýläk hasam gerimi giňejege we ýygjamlaşjaga meňzeýär. (AP)

Ukrainadaky gandöküşlige we ýykgyňçylyga, Siriýada we onuň töwereginde bolýan çaknyşyklara, Eýranda 10 hepde bäri dowam edip duran gapma-garşylyklara seredilende, Ýewropanyň gündogary we aňyrsyndaky sebitiň göräýmäge nämälimligiň içinde. Şindi hersi-de daş-töweregine syçrama ähtimallygyna eýe bu üç taraply çaknyşyklara dünýäniň iň köp ilatly ýurdundaky çaýkanşyk ähtimapy bilen bir hatarda global möçberi-de goşulmaly.

Geçen hepde Hytaýda bolup geçen haý-haýly wakalar hakda daşarky dünýäni ilkinji bolup habardar eden, sosial mediýada paýlaşylandan soň ýapylan el telefonynyň ýazgylary boldy. Şanhaýyň köçelerini dolduran gahar-gazaply köpçülik hytaýlylaryň Kommunistik partiýasynyň häkimiýetiniň soňlanmagyny we partiýanyň başlygy Si Szinpiniň işden

giderilmegi üçin gygyryşýandyklary görülyärdi. Hökümete garşy bular ýaly aç-açan çykyş Hytaýda öň günde-günaşa bolup durmasa-da, indi has köp gaýtalanjaga we ýurduň has uly böleginde ýüze çykjaga meňzeýär.

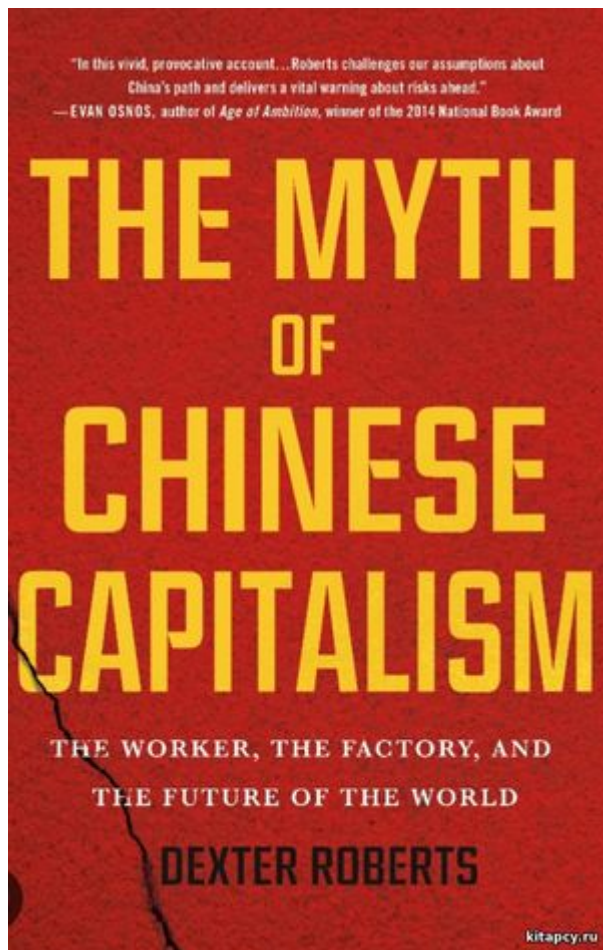
Hytaý iň baý we iň kosmolotik şäherindäki demonstratlaryň ilkinji uçguny 3 müň 200 kilometrden has daşda, ýurduň iň günbataryndaky Sinszyan-Uýgur awtonom welaýatynyň Urumçi şäherinde dörän ýangynda ölenler boldy. Gahar-gazap şol wagt güýjünde galan karantin çäresi bolmadyk bolsa dagy gurban bolanlary halas edip bilme umydy bilen gyzyşjaga meňzeýärdi. Şuňa meňzeş protestler Pekin bilen bir hatarda Hytaýyň birnäçe şäherinde ýüze çykdy. Käbir ýerlerde demonstrator kowid bahanasy bilen ele salynmakdan gaçmak üçin ýyrtan çit matalaryny we barýerleri ýarag hökmünde ulandy. Görlüşi ýaly bu, 1989-njy ýyldaky Týananmen protestlerinden bäri ýurdy sarsdyran iň uly we iň guramaçylykly çäýkanşyk.

Elbetde, tapawutlylyklary bar. Týananmen protestlerine soňky tapgyrlarda işçiler gatnaşanam bolsa, ilkibaşda we dowamynda uly möçberde ýaşlar protestleriniň çarçuwasynda galdy. Protestler iň soňky derejede syýasy we oppozision häsiýetdedi, häkimiýetdäki partiýanyň hökmany suratda agdarylmagyny maksat edinmese-de, sistemanyň demokratiýalaşmagy üçin çagyryşlar edilýärdi. Munuň bilen birlikde Kommunistik partiýanyň ýolbaşçylygynyň basgançaklarynda protestleriň maksady has beter özleriniň agdarylmagy diýip hasapladylar. Yzynyň name bilen gutarandygy mälim: adatdan daşary ýagdaý yglan edildi, goşun bölümlerini Pekine ýerleşdirdiler, tanklar Pekiniň orra-ortasyndan geçip, häzire çenli sany belli bolman adamlaryň wepat bolmagyna sebäp boldy.

Otuz ýyldan soň belli karara gelmegiň kyndygy – soňky çäýkanşygyň negadarynyň hökümetiň dowam edýän «0 kowid» syýasatyna garşy halkyň ýadawlygyny alamatlandyrýandygy (we şu sebäpli belki-de düzgünleriň biraz gowşadylmagy bilen kiplarladyk boljakdygy) hem-de negadarynyň ygtyýarlylar, esasanam, jemgyýetçilik tertip-düzgüni üçin has howply ýagdaýa öwürlip biljek has giň bimazaçylygy görkezýändigidir. Şumada çenli bu anyk däl.

Galapyn kowid karantinlerini nyşana alan protest demonstrasiýalary tomusdan bäri yzygidersiz bolup duranam bolsa, mundan beýläk hasam gerimi giňejege we ýygjamlaşjaga meňzeýär. Iň gazaply hadysalardan käbiri iki hepde öň «Foxconn» kompaniýasynyň Çžençžou şäherindäki äpet «Apple iPhone» zawodynda ýüze çykdy. Bu ýerdäki gönüden-göni sebäp göräýmäge aýlygyň üstünde çykan oňsuzlyk ýaly görünse-de, kowid çäklendirmeleri-de esasy sebäpleriň biridi: müňlerçe işçi lagere meňzeş şertlerde ýaşamaga mejbur edildi, şol sanda işde ýatyp-turup, şäheriň beýleki ýerlerine we öýlerine goýberilmän, karantinde saklandylar.

Soňky protestler inişli-çykyşly bolsa-da, her biri birmahalky Týananmen meýdanynda ýatyp-turan bir million adamdanda azdygyna garamazdan, (munuň özi, belkäm, ygtyýarlylaryň olara hasam aňsat haý-küş etmegini üpjün edýär), çakganlaşýar, ýaýraýar we Si Szinpininiň gitmegi üçin edilýän çagyryşlar bilen ýurt möçberli syýasy agyrlyk gazanýar. Aýratynam, Szinpininiň geçen aý üçünji baş ýyllygyna täzeden saýlanyp rekord goýmagy bilen doly durnukly görünyän liderlik şahsy düzümi bilen aşakdan eşdilýän nägilelikleriň ýüze çykmagynyň arasynda-da terslik bar.

Çaýkansygyň haýsy tarapa özgerjegi, hatda geriminiň giňäp-giňemejegi we eger giňese Pekindäki ygtyýarlylaryň bu boýunça nähili karara geljekdigi anyk belli dälem bolsa (meň pikirimçe ýalňyş görnüşde) ähli hünärmen çaklamalarynyň diýen ýaly hasabyna goşulmadyk urdumşalyk spektraly (howatyry) bärde – Hytaýda bar. Hytaý merkezden çetdäki uýgur we tibetli azlyklaryň talaplaryny basyp ýatyrnak bilen ösüşini köp derejede parahatçylykly ýagdaýda dowam etdirip biler.

Emma ykdysady we syýasy dartgynlylyklar güýjäberse, merkeziň çydam edip biljekdigi belli däl. 1989-njy ýylda Mihail Gorbaçýowyň ýanynda Pekine giden we öňki SSSR-iň Hytaý boýunça hünärmeni bolan adamlardan biriniň maňa aýdanlaryny hiç ýadymdan çykaramok. Hytaýyň nähili özgerendigine haýran galmak bilen birlikde, ýurduň 1917-nji ýyldaky Oktýabr rewolýusiýasyny hasaba almanda-da, heniz Russiýanyň 1905-nji ýyldaky rewolýusiýasy ýaly öwrülişigi başdan geçirmändigini öňe sürüp, muny özüçe rasionallaşdyrypdy. Onuň bu aýdanlaryny ýatdan çykarmasak gowy bolar.

Emma Günbatar Ýewropada we Demirgazyk Amerikada ýaşamaga nesibesi çüwen (eýýäm segsen ýyl bäri parahatçylygyň we öňdengörüjiligiň keýpini görýän, dije Berlin diwarynyň höwes

bilen ýykylmagy we daşdan exilen ownuk keýpli uruşlar bilen arasy kesilen) biziň golaýda has başly-barat dünýä bilen ýüzbe-ýüz boljakdygymyzyň ähtimallygyny-da ýatda saklasak zyýan etmez. Ukrainadaky urşuň nähili ýa-da haçan soňlanjagy, hatda haýsy ugra gönügi gutarjagy belli däl. Munuň бүтін Ýewropa kontinentine heniz nämälimligine galýan täsirleri bolup biler. Eýranyň durmuşy bir duran ýerinde dur: Russiýa demirgazykdan, Yrak günbatardan, Owganystan gündogardan üstüne çökýär, bu ýurtlaryň hiç biri-de ne-hä asudalygy, ne-de gelejegi boýunça belli ugruny kesgitlep bilýär.

Hytaýdaky protestler basyp ýatyrylaýan ýa-da öz-özünden kyparlaýan ýagdaýynda-da, barybir duýduryjy signal bolmagynda galýar. Hytaý ykdysady mugjyzasyny köp möçberde amala aşyrdy. Ol özüni agramly regional güýç bolmaýa taýýarlap biler. Emma bu äpet ýurduň geljegi-de Gonkong we Taiwan babatdaky gysga wagtlaýyn pikirleri ýaly nämälimigine galýar.

Russiýany-da ýatdan çykarmaly däl. Ukrainadaky haýsydyr bir netijäniň Russiýa nähili täsirini ýetirjegi heniz belli däl. Harby ýeňlişler režim we jogapkär saýylýan lider üçin howp abandyrýar. Russiýa eýdip-beýdip yeňşini kepillendiräýen ýagdaýynda-da, munuň netijesiniň bölekleyin nähili boljagy häzirden belli: Ummasyz harby ýitgiler, Günbatar dünýäsi tarapyndan birnäçe ýyllaryň dowamynda çetleşdirilmek, energetika we howpsuzlyk syýasatlaryny Günbatardan daşlaşdyryp, Günbatara tarao täzeden ýöneltmek. Şol sanda Russiýadaky çäýkanşyklary-da göz ýumup bolmaýar.

Hytaýda barha ýaýraýan protest habarlary (resmi hytaý mediýasy görmezlige salsa-da) Günbatar dünýäsine ýaýradyggyça tolgunmalar we umydygär garaşmalar artdy. Käbirleri Si Szinpiniň soňunyň golaýlaşýandygyny we hatda Hytaýyň demokratiýalaşjakdygyny çak etdi.

Bu babatda Hytaýyň has öňem bolşy ýaly soňky tupanlary-da basyp ýatyryp biljekdigini, hoşniýetlilik bilen «Arap bahary» diýip atlandyrylan we 2010-2012-nji ýyllarda Ýakyn Gündogarda bolup geçen halk gozgalaňlarynyň demokratiýa ýoluna girmek beýlede dursun, ýeke režimi-de belli-küllü üýtgetmezden geçip gidendigini aýdýan has oýlanşykly sesler hem orta çykdy.

Taryhçylaryň buri meşhur rewolýusiýalaryň ýyly 1848-nji ýylyňam inkubasiýa (ýumurtgalaýys), ýagny, şineleýiş müddetiniň uzak bolandygyna ünsi çekdi. Bir ýyldan gowrak wagta çekdi. Biz (hususanam mediýa serişdeleri) hemişe we her

ýerde has tapgyrlaýyn ösýän prosese öz gysga wagtly XXI asyr tamalarymyzy dikýändigimiz üçin günäkärdiris. Ahyrsoňunda tamamyz ýerine düşäýende-de, netijeler başgarak bolýar.

Has makul düşündirişleriň Hytaý, Eýran we beýleki ýurtlar boýunca hakykatdan-da dogrudygyny ýüze çykyp biler. Üstesine üýtgeşmeler has gowulyga tarap gönükmek beýlede dursun, bu golaýlarda amala aşmanam biler. Ýöne munuň özi, ähtimallygy elimiziň tersi bilen itmek üçin däl-de, seresaply bolmak üçin sebäp döreder. Ýewropanyň araçäk zonalarynda uruş dowam edýär, Hytaýda iň azyndan sosial üýtgeşmeler, Eýranda bolsa gozgalaň signallary bar. Russiýanyň özem edil şumat daşyndan görnüşi ýaly berk bolman biler. Iň bolmanda durnuksyzlygyň dünýäniň köp ýerini bir wagtyň özünde sarsdyrmaga başlandygynyň howpuny pikir edip, elimizden geldigiçe muňa taýýar bolmak iň dogrusydyr.

Meri DEŽEWSKI,

daşary syýasat boýunça žurnalist / @IndyVoices

Duşenbe, 05.12.2022 ý. Publisistika